

להכיר כדי לאהוב - על ספרה של דורית אורגד "אהבת הנער ממרוקו" (הקיבוץ המאוחד 2019)

ד"ר משה גרנות

שורשן של המילים "להתנכר" ו"להכיר" הוא אחד, אבל המשמעויות שלהן ממש הפוכות. כשאין מכירים את הזולת, די במבט רפרפני כדי להתנכר לו, ורק כאשר מכירים אותו לעומק – יש גם סיכוי לאחוה, ואפילו לאהבה. דורית אורגד הטילה על עצמה את התפקיד הזה – להכיר לעומק את השבטים הרבים שהגיעו לארצנו מגלויות שונות ומתרבויות שונות. נקל להטביע תווית על הזולת, וקשה הרבה יותר לנסות להכיר ולהוקיר אותו.

דורית אורגד, בעלת תואר דוקטור לפילוסופיה יהודית, ותארים אקדמיים בכלכלה ובסוציולוגיה, אמונה על כך שאת נושאי הכתיבה יש לחקור לעומק, וכשקוראים את ספריה לילדים ולנוער, מתרשמים מהחקר האדיר שהושקע בכל פרט ופרט. בספר **אהבת הנער ממרוקו** ימצא הקורא את המאפיינים העיקריים של יצירתה: קודם כול – עלילה מרתקת עם רגעים דרמטיים שאינם מניחים לקורא להסיר את עיניו מהכתוב. לצד זאת, צלילה אל המידע ההיסטורי הקשור בעלילה המרכזית, הבעת אהבה והערכה לעדות השונות (במקרה שלנו, כמובן, עדת יוצאי מרוקו), והצצה אל המפעל הציוני שחייב את שליחיו לאומץ לב ולמסירות אין קץ.

יסודות אלה ימצא הקורא הצעיר בעשרות הסיפורים המרתקים, שטביעת קולמוסה (מקלדתה) של דורית אורגד מורגשת בהם. המידע ההיסטורי הוא הרבה יותר קליט מתוך סיפור מרתק, מאשר מתוך החומר הנלמד בבית הספר (או שאינו נלמד כלל). הרי דוגמאות אחדות לסיפוריה ההיסטוריים: **עמליה וג'ו** (שרברק, 1974) מספר את קורותיה של נערה שהגיעה מאירופה בימי המנדט הבריטי שמנע עלייה חופשית. **במבחן ימים סוערים** (הדר, 1981) מקרב את הקורא הצעיר אל סיפור המעפילים שעלו בתנאים קשים בספינה "אגאוס נקולאוס". **לקום מחדש** (דומינו, 1990) מספר את סיפור "הבריחה" ממחנות העקורים של פליטי השואה. **פקודות בשפה זרה** (דומינו, 1991) וכן **האוצר במערת ההר** (כתר, 1983) מפגישים את הקורא עם ימי טרום המדינה, ועם המחלקה הגרמנית של הפלמ"ח שסייעה לאנגלים להילחם בגרמנים. **אהבה חרישית** (הדר, 1997) מחזיר את הקורא הצעיר לתקופה העות'מנית. **שני חברים בממלכת הצלבנים** (מסדה, 1985) חוזר לתקופה יותר רחוקה – המאה ה-12 בארץ ישראל – ומציע (באמצעות שני גיבורים צעירים – יהודי וצרפתי)

ידע היסטורי מאלף על עכו וטבריה בימים הרחוקים ההם, על קרב קרני חיטים וכיבוש מצודת כוכב הירדן בידי צלאח א-דין. דורית מספרת על חייהם הכפולים של האנוסים, אלה שכלפי חוץ קיבלו על עצמם לכאורה את עיקרי הדת הנוצרית, אבל בסתר המשיכו לקיים את מסורת הדת היהודית, מעשה שהיה עלול להעמידם לדין בפני האינקוויזיציה, ולהביא להוצאתם להורג על המוקד. שלושה ספרים כתבה דורית אורגד על התקופה הזאת: **הנער מסיביליה** (מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 1992), **פרידה אחרונה מקורדובה** (מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 1991), ו**הנער מבורדו** (מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 2010).

מספרד שבקצה מערב אירופה פונה הסופרת אל מזרחה של יבשת זאת, אל האימפריה הרוסית, ומספרת בספר **החטופים לצבא הצאר** (מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, 1986) כיצד גזר הצאר הרוסי על היהודים לשרת בצבאו במשך 18 שנים, וכיצד נוצרה התופעה המבישה של יהודים שחטפו בני עניים לצבא הצאר במקומם של בני עשירים שפדו עצמם בכסף.

תרומה חשובה העניקה דורית אורגד לספרות הילדים והנוער בקרבה את הנוער הישראלי אל דברי הימים, ואל האפיון של העדות שמרכיבות את התצרף המיוחד הזה של ההווה הישראלית. הגענו לכאן משבעים גלויות, ולכל עדה שהגיעה לכאן יש מנהגים ייחודיים, דרך חשיבה ייחודית, שאיפות ייחודיות. והסופרת מאירה את העולמות השונים האלה, ובאהבה גדולה היא מקרבת את גיבוריה אל ההווה הישראלית המשותפת. כזה הוא הסיפור **לאהוב את נינה** (ספריית מעריב, 1991) שמספר על ילדה שעלתה מצרפת, ולא קל לה כלל להתקבל לחברת הילדים. כך גם גיבורו של הסיפור **ידידות במבחן** (הדר, 1976), שהגיע לארץ מארגנטינה, וכן **ניקה שתיקה** (הקיבוץ המאוחד, 1996), סיפור על ילדה קטנה מרוסיה שהמפגש עם חברת הילדים גורם לה שלא לפצות את פיה, ואיך רצון טוב משני הצדדים מנתב אותה אל הדיבור העברי. בסיפור **נעים כמו ליטוף** (קוראים, 2017) מסופר על היחס המתנשא של ילד, עולה מרוסיה, כלפי ילד שעלה מאתיופיה, ועל הנתיב הנסלל לקשר בין השניים, ואף ליצירת חיבה והערכה. על המפגש הזה בין נערים ילידי רוסיה, ונערים ילידי אתיופיה פרסמה דורית אורגד עוד ספרים: **חבר לא חבר** (הקיבוץ המאוחד, 2013) ו**תחת צל אפל** (הקיבוץ המאוחד, 2014). הקושי הגדול של יוצאי רוסיה בקליטתם בארץ, בעיקר משום אי-ידיעת השפה, ואי-יכולתם לממש את הפוטנציאל שלהם (לדוגמה – במוסיקה) בא לידי ביטוי בסיפור **השתיקה של יורי** (הקיבוץ המאוחד, 2017). סיפור כואב אחר על עולה מרוסיה שמואשם על לא עוול בכפו בגרימת תאונה במכונית גנובה הוא הסיפור **פגע וברח** (עם עובד, 1995).

העדה האתיופית ריתקה את אורגד, והיא כתבה על ייסורי העלייה שלהם ועל קשיי קליטתם בסיפורים **שבועת האדרה** (הקיבוץ המאוחד, 1988), **יום החרגול וימים אחרים** (הקיבוץ המאוחד, 2001) וכן **קלקידן** (הקיבוץ המאוחד, 2006). למותר לציין איזו עבודת מחקר מקיפה ערכה דורית אורגד כדי שיהיה לה בסיס לעלילות המרתקות באשר לעלייתם והיקלטותם של בני העדה המיוחדת הזאת.

אין כמו דורית אורגד ערה למכאוביהם של בני הנוער, והיא כותבת מתוך אמפתיה רבה כלפי ילדים שנוולדו לאימהות חד-הוריות, אשר חברת הילדים מתייחסת אליהם באלימות – בספרה **חבר לא חבר** (הקיבוץ המאוחד, 2013); כלפי ילדים המתביישים בגירושי הוריהם, או בכך שאחד ההורים נכלא בבית הסוהר – כמו בספרה **סודות אפלים** (הקיבוץ המאוחד, 1997). בסיפור **אל מקום חדש** (דביר, 1983) מתוארת הדרך שבה אפשר לקרב בין נער מהמרכז לעולם הפריפריה.

בין הורים לילדים מתבגרים יש על פי רוב אי-הבנות העשויים להוביל לעימותים קשים. **הלב שחיפש, הלב שמצא** (הקיבוץ המאוחד, 1999) מתאר קונפליקט כזה בין נערה קלת דעת ובין הוריה – קונפליקט שמתפוגג בנסיעת שורשים לסלובקיה, שם מתוודעת הנערה לסיפורם של הפרטיזנים (שאחת מהם הייתה אחות סבתה) במלחמת העולם השנייה. המפגש הזה עם העבר משנה את דרכה של הנערה.

הבאתי כאן סקירה חלקית¹ מתוך המפעל הספרותי הענק של דורית אורגד, כמעין הקדמה לעיון בספרה האחרון – **אהבת הנער ממרוקו** שבו נמצאים כמעט כל הרכיבים שמנתי. בספר שלפנינו, דורית אורגד מפגישה את הקורא הצעיר עם נער מעדת עולי מרוקו, כשניכר שהיא חקרה פרטי פרטים הקשורים בעדה זאת.

הקורא הצעיר מתוודע אל פרטים היסטוריים, כגון החסות הצרפתית על מרוקו משנת 1912, "התרתיל", כלומר הפוגרום שערכו החיילים המרוקאים (כשמרוקו הייתה תחת חסות צרפתית!), שלוה באספסוף מוסלמי, במלאח של העיר פס – שם נהרגו עשרות יהודים, הבתים נבזזו והועלו באש, בתי הכנסת נחרבו, ספרי התורה נקרעו, וכשנים-עשר אלף מדרי המלאח נמלטו על נפשם. וכל זה משום שהיה איחור בתשלום המשכורות, וכשהסתבר שכנגד המעוז הצרפתי אין לחיילים המרוקאים סיכוי – מה יותר קל מאשר להשלים את הצרור הנקוב בבזיה וברציחות מזוויעות במלאח?

הגם שהיהודים קיבלו כביכול זכויות אזרח, ומונה אפילו שר יהודי, הוא לאון בן זקן, וכבר לא נחשבו לד'ימים (בני חסות), ולא היו חייבים בג'יזיה (מס גולגולת), בעיני המוסלמים הם עדיין נחשבו לחסרי מעמד: נאסר עליהם לחבוש כובע הדומה לזה של המוסלמים, נאסר עליהם לנעול נעליים

1 סקירה נרחבת על יצירתה של דורית אורגד ערכתי בראיון שקיימתי עמה ב-7.6.2003. הראיון הוזמן על ידי כתב העת **מאזנים**, אך פורסם בסופו של דבר ב**מעגלי קריאה** גיליון מס' 70, מאי 2004, עמ' 25-29, והוא שובץ בספרי **שיחות עם סופרים**, הוצאת קווים 2007, עמ' 269-298. מתוך מאות הרצנויות שנכתבו על יצירתה של דורית אורגד (אני פרסמתי שמונה), אזכיר מבחר שעניינם הנושא שבו דנה הרשימה הנוכחית (בסדר כרונולוגי): מנחם רגב, מציאות ודמיון, **ידיעות אחרונות** 16.8.1985, עמ' 25; יעל דר, לבד לברד, **הארץ**, מוסף ספרים, 20.11.1996, עמ' 12; לאה איני, חבר דוקר, **מעריב**, מוסף שבת - ספרות וספרים, 16.5.1997, עמ' 31; יחיעם פדן, בין מרד נעורים למסע שורשים, **הארץ**, מוסף ספרים, 5.1.2000, עמ' 14; מנחם רגב, נושא השואה בספרות הילדים הישראלית, **מאזנים**, כרך ע"ד, חוברת מס' 1 לשנת 2000, עמ' 14-17; מנחם בן, חמש המלצות נוער, **מעריב**, מוסף שבת - ספרות וספרים, 31.3.2006, עמ' 29; משה גרנות, נער האנוסים בהרפתקה בלב ים, **מקור ראשון**, 18.2.2011.

מחוץ למלאח, נאסר עליהם למכור רכוש למוסלמי, מי שהתלונן על עוול שעשה לו מוסלמי, עלול היה לקבל מאסר ולשלם קנס. לפני כל חג בני הקהילה היהודית נאלצו לאסוף תכשיטי זהב וכסף להביאם כתשורה למלך, כדי שימשיך את חסותו עליה.

המידע הזה מגיע לקורא באמצעות סיפור שמספר הרב שלמה אלפסי, המנטור של הגיבור המרכזי, הלא הוא עמרם אלפסי, נכדו, שבסיפור המעשה העיקרי הוא בן חמש-עשרה. מסתבר שהרב שלמה אלפסי חווה את התריתל (פוגרום) – היהודים התכוננו לפרעות ואגרו נשק, אבל המשטרה הצרפתית החרימה נשק זה, וכשבאו הפורעים, לא הייתה ברירה אלא פשוט לברוח – מי שרק היה יכול. בפרעות האלה נהרגה אשתו של הרב שלמה, כשנלכדה בתוך הבית השרוף. הרב שלמה ניסה להציל את בנו, סמי (לימים – אביו של עמרם), אבל הפורעים ירו ברגלו, היכו אותו בראשו, והוא התעלף. אחרי אירוע הדמים הזה, ולאחר שיטוטים בכל העיר, הוא מוצא את בנו בכלוב בגן החיות של המלך, ובעטיה של הטראומה שחווה – הילד לא הוציא מילה מפיו במשך תשע שנים. את הסיפור הזה מספר רב שלמה לנכד כדי שיבין מדוע אביו שחווה טראומה נוראה, מתנהג בקשיחות, צורח עליו, ואינו מרשה לו להצטרף לתנועת הנוער הציונית "דרור", שהמועדון שלה הוא מחוץ למלאח הבטוח כביכול.

אירוע היסטורי חשוב נוסף שנארג בתוך הסיפור הוא השתתפות צירים ממרוקו בקונגרס הציוני ה-12 שהתקיים בשנת 1921 בקרלסבאד שבצ'כוסלובקיה, שם נדונה הצהרת בלפור, נוסדה קרן היסוד, וטופלה רכישת אדמות העמק. על פי סיפורנו, הקהילה היהודית ביקשה מהרב שלמה אלפסי, שהיה גם צורך אמון, שישימש ציר בקונגרס זה, והוא באמת נוסע עד קרלסבאד ומשתתף בדיונים, אבל לצערו דיברו שם יידיש וגרמנית, והוא שלט רק בערבית מרוקאית, בעברית ובצרפתית. בחוצות קרלסבאד פגש הרב בצרפתי אנטישמי, ונוכח לדעת שהמחלה הזאת פושה באירופה כמו במרוקו.

ציינתי שהרב שלמה אלפסי מתפרנס מהצורפות, ותורתו איננה אומנותו. הוא בוודאי תלמיד של הרמב"ם שנודע בכינוי "הנשר הגדול" (וכידוע שהה תקופה בפס שבמרוקו), אשר קבע בספר המדע, הלכות תלמוד תורה פרק ג: "כל המשים על ליבו שיעסוק בתורה, ולא יעשה מלאכה, ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את השם וביזה את התורה... וכל תורה שאין עמה מלאכה – סופה בטלה, וסוף אדם זה שיהא מלסטם את הבריות".

הקוראים לומדים גם על הסולטאן מוחמד החמישי, שהוגלה למדגסקר בידי הצרפתים, חזר למרוקו, וזכה לתואר מלך בשנת 1955, כשמרוקו קיבלה עצמאות. הוא נחשב לנותן החסות של היהודים, אבל נכנע לדרישות של מדינות ערב, ואסר את העלייה של היהודים לארץ ישראל. העלייה התקיימה לפיכך במחתרת, והסיפור מתאר כיצד שליחים מארץ ישראל הכינו את הנוער לעלייה ולהגנה עצמית. מדובר בגבורה של ממש של אותם שליחים שסיכנו את חייהם במטרה להעלות לארץ את אחיהם מגלות מרוקו. בין השליחים האלה מוזכר יפתח, בן קיבוץ שמנהל את קן תנועת "דרור"

במרקש, וכן איש המוסד בעל הכינוי יואכים פישרמן, המופיע במרוקו במסווה של איש עסקים גרמני.

כדי להכניס את הקורא הצעיר לאווירה של מרוקו והקהילה היהודית שלה, המחברת טרחה ולמדה מילים ביהודית מרוקאית ובשפת הברברים, והיא מזכירה מאכלים מרוקאיים, כולל מעדני המימונה, שבהם השתבחה העדה הזאת. היא מציינת את שמותיהם המקוריים, ואף מזכירה את אופן הכנתם.²

הסיפור מתאר את הערבות ההדדית של יהודי מרוקו שנחלצו כאיש אחד להציל את פגועי התריתל. הרב שלמה אלפסי זכה לסעד והצלה מידי קרוב בשם יוסף מויאל, שדאג לריפוי ודאג לילד סמי (לימים אביו של עמרם, הגיבור המרכזי של הסיפור הדובר בגוף ראשון). הוא אף שיכן את הרב בדירה במרקש. איש זר לחלוטין לרב אלפסי, חמימו בוזגלו, לוקח גם הוא על עצמו לטפל בילד המפוחד שחדל לדבר במשך תשע שנים, וכשזה נרפא מאילמותו (תוצאת הטראומה שעבר), הוא משיא אותו לבתו, והשניים הם הוריו של עמרם ושל שתי אחיותיו.

לעומת ההוויה המרנינה הזאת בקהילות ישראל במרוקו – מוצגת האוכלוסייה המקומית שם כאספסוף מוסת השש להשפיל יהודים ולהתנכל להם. אפילו התנועה של "המשחררים הצעירים" כנגד שלטון צרפת, מתוארת כחבורה של בריונים, ונציגם העיקרי הוא עימאד קנאן, הר אדם, מזוהם ומסריח שמתנכל לעמרם וסוחט ממנו כסף באלימות. הספר מזכיר מוסלמי אחד, מוסרי ומצפוני – הלא הוא סעד, שמשפחתו הברברית מתנכלת לו, ואביו הפך אותו לעבד ממש. ז'וז'ו, דודו של עמרם, בעל חנות "הבונבון", מפצה את אביו על הפסד עבודתו של הנער המסכן, מציל אותו מעליבותו, מממן את לימודיו בפנימייה, ומסייע לו להגיע לאוניברסיטה. צעיר זה הוא אסיר תודה ליהודים, ובהזדמנות אפילו מציל את עמרם מאיומיו של עימאד האיום.

המחברת איננה מתעלמת ממה שמכונה "האמונה העממית", כגון כתבים נגד עין הרע; כגון השתטחות על קברי צדיקים (הצדיקה סוליקה, והצדיק מוריס בן דיוואן). שלא ממש הועילו לשחרר את סמי מהטראומה שעבר.

בספרי ילדים ונוער רצוי לסיים ב"סיום טוב", וכך אומנם מסיימת דורית אורגד את הספר: עמרם וחברו הטוב מוריס עולים לארץ, ומשתלבים בלימודים בבית הספר החקלאי "מקווה ישראל", שם עמרם מוצא אהבה – לילי ניצולת שואה (מיזוג גלויות כמו בסיפוריה האחרים של אורגד; ראו לעיל), שעיימה הוא עמד להתארס (לאחר ביקור בקבר שמעון בר-יוחאי, כמובן). גם משפחתו עולה ארצה כעבור שנים, ואחיותיו מתפעלות מדרגות הקצין שעל כתפיו. עמרם, שלא ידע על כישרון הציור שלו, מתעתד ללמוד ב"בצלאל".

שם הספר "אהבת הנער ממרוקו" נשאר עבור הקורא הצעיר בבחינת חידה: את מי אהב עמרם? האם את רשליקה, אחותו של מוריס (הוריו רצו לשדך לו את שפרה, בתו של ר' יצחק דהאן)? אולי

2 ראו עמ' 65, 67, 79, 110, 115, 120, 126, 140, 154, 157; דורית אורגד מקפידה על פרטים מן הסוג הזה בכל כתביה.

הכוונה ללילי, שעימה הוא אומנם התארס, אבל על כך נודע לנו רק בסוף הספר. ובכן, נראה לי שהאהבה הגדולה של עמרם היא לארץ ישראל, והקוראים הצעירים בוודאי שמחים על כך שהוא השתלב בה כל כך יפה. אהבת הארץ היא ערך יסודי הטבוע בספריה של דורית אורגד וגם כאן הוא מקבל ביטוי בדבריו של הנער המספר:

עכשיו, על סיפון האנייה המניפה דגל כחול לבן, מצב רוחי מרומם. אני מתבונן במלחים מארץ ישראל ומתעוררת בי גאווה. אלה האנשים שלנו. אנחנו אותנו עם, ולא רחוק היום שאהיה כמותם. זו השאיפה שלי עכשיו. להשתלב בחברה הישראלית, להיות כמו המלחים האלה הנראים לי חזקים ועשויים ללא חת" [...] "כשהתקרבו לנו לנמל חיפה נפסקו הוויכוחים, ובשקט שהשתרר יכולתי לשמוע את הלמות לבי המשתולל בחזי. הר כרמל שהתגלה לעינינו נראה לי אפוף הילה, ודימיתי לעצמי את אליהו הנביא, עומד בפסגתו ומוכיח את נביאי הבעל. ירדנו מן האנייה ונשקנו לאדמה, לאדמת המולדת שלנו, ונרגשים טיפסנו למשאיות שחיכו לנו". (עמ' 161-163)

מה שוודאי בקרב קוראיה של דורית אורגד הוא שיש בה אהבה גדולה לגיבוריה שמוצאם מכל שבטי ישראל.